

LJUDSKO IZROČILO O ČAROVNIŠTVU V NAŠIH KRAJIH

Gotovo je vsakogar, kdor je bral ali gledal uprizorjeno Tavčarjevo Visoško kroniko, pretresla zgodba lepe in mlade »čarovnice« Agate. V tej svoji največji umetnini nam Tavčar živo predočuje, kako nesramni Marks Wulffing izrabi coprniško blodnjo za svoje maščevalne naklepe in nakoplje nedolžnemu dekletu na glavo ostuden čarovniški proces. Agatin varuh in vnaprej odločeni ženin Izidor, bogati dedič visoških posestev, je slabič in babjevernež. Ker veruje grdim obdolžitvam, ga ne skrbi toliko usoda nesrečnice, kolikor visoški ugled in imetje. Njegov možati brat Jurij, ki se je šolal, in prosvetljeni škof Joannes Franciscus sta se k sreči že bila otresla te prazne vere in v naše veliko zadoščenje sta rešila ubogo Agato. Na njuni strani je tudi humani čut loških žena, katerega ni mogla zatreti niti tedaj besneča čarovniška gonja. Kakor nalezljiva duševna bolezen se je bila razpasla med izobraženimi in preprostimi stanovji, med katoliki, protestanti in pravoslavci. Odlični svetni in duhovski učenjaki so že tedaj pisali o čarovništvu razprave: nekateri so dvomili, a z odkrito besedo si dolgo nihče ni upal na dan, da ne bi sam postal žrtev te bolestne zablode. Neredko je bil celo sodnik, ki je bil pospravil v kraj lepo število coprnic, končno tudi sam osumljen čarovništva. In po tedanjih državnih zakonih se je čarovništvo kaznovalo s smrtjo. Gruden poroča v Zgodovini slovenskega naroda (str. 1082), da odlok cesarja Ferdinanda III. iz l. 1656 še vedno ukazuje čarovnico živo sežgati in le iz posebne milosti jo je dovoljeno pred tem obglaviti (če škoda ni bila velika: pri spokornih ljudeh itd.). Spomnimo se v tej zvezi samo na pripoved ječarja Miholce v Visoški kroniki:

»...Zadnja, ki je visela na obročih, je bila Lucija Muhličeva iz Bukovšéice... Delala je grižo med ljudstvom in s hudičem je sklejala proke. Grozovito je menda tulila, ko so jo natezali tu notri od obroča do obroča. Pri koncu so jo obesili in obešeno na grmadi sežgali. Mi smo namreč usmiljeni sodniki, ker bi jo bili smeli tudi živo sežgati!«

Menda je prvi obsojal dejanje proti coprnicam jezuit Adam Teuner, ki je bridko tožil, da ljudje bolj verujejo v hudiča ko v boga. Še odločnejši je bil njegov redovni sobrat Friedrich Spee (Tavčarjev »pater jezuit, ki spi«), ki je po osebnih izkušnjah kot spovednik v Paderbonnu izdal l. 1631 uničujočo kritiko o tedanjih čarovniških procesih »Cautio criminalis seu de procesibus contra sagas liber«. Docela je to praznoverje omajal šele 100 let pozneje s spretnim žurnalističnim peresom protestantski pravnik in svobodomislec Thomasius. Kako težko je bilo to zablodo pregnati, nam pričajo poročila, da so na Poznanjskem sežgali coprnico še l. 1793. Na Kranjskem je bila zadnja na grmadi (primerjaj povest Fr. Jakliča z enakim naslovom!) neka Marina Češerek, sežgana v Ribnici l. 1701. Na Koroškem je gorela zadnja coprniška grmada l. 1714.

Čarovništvo je znano že iz najstarejših časov. Znani čarodejki pri starih Grkih sta bili Medeja in Circe. (Primerjaj pomembno vlogo čarovnika še dandanes med primitivnimi ljudstvi!). Ko so v XIII. stoletju kruti križarski pohodi uničili sekto albigencev v južni Franciji, je cerkvena oblast ustanovila inkvizicijo, ki naj bi v bodoče že v kalj preprečila takšne in podobne »herezije«. Tedaj so se pojavili prvi čarovniški procesi. Močno sta jih pospešila v XV. stoletju nemška dominikanca in inkvizitorja Henrik Insistoris in Jakob Sprenger, avtorja pomembnega kazenskega zakonika proti čarovništvu. Širom po Evropi, zlasti v »svetem« rimsko-nemškem cesarstvu, je zagorelo stotisoče grmad; zgodovinarji so ugotovili, da je to praznoverje zahtevalo več žrtev ko tridesetletna vojna. Neki sodnik je na primer v enem letu ugonobil 800 coprnice! Vladalo je prepričanje, da so ženske zaradi posebnih telesnih in duševnih lastnosti sposobne, da se zvežejo s hudičem, ki jim prinaša bogastva, srečo v ljubezni in vsakovrstne užitke. Zadostovalo je prirojeno znamenje na telesu in že so jo spoznali za coprnico. V rokah rabljev je nato vsaka priznala, kar so želeli od nje, in zraven ovajala še druge. Sodniki, rablji in ovaduhi so imeli od sežiganja coprnice velik dobiček: zasegli so imetje obsojenih in zraven tega so sprejemali še visoke sodne pristojbine. Tako so v nekaterih okrajih šle vse ženske na grmado in niti otrokom niso prizanesli. (Fr. Terseglav, Med nebom in zemljo. V Celju 1931.)

Takrat se je bilo razpaslo uživanje nekih mamilnih zelišč, katera so raznašali cigani. Ljudje so imeli od tega privide in nekatere ženske so menda tako »doživljale« sestanke s hudičem. Tudi Valvasor v Slavi vojvodine Kranjske (1689) kljub trdni veri v coprnice ugotavlja, da se ježa na Klek in Slivnico dogaja večinoma v domišljiji, daši se mu zde taki izleti resnični in dokazani. Sveto veruje, da hudič ukaže coprnici delati točo, potem ko jo je naučil potrebnih ceremonij in čarovniških besed. Pravi, da ljudje zvone z vsemi zvonovi, ko se bliža nevihta, duhovniki pa se morajo postaviti pred cerkev na pokopališču in izgnati hudiče iz oblakov (Rupel, Valvasorjevo berilo 1951, str. 60). In celo velik reformator Luter trdi v svojem katekizmu, da nam hudič preskrbuje denar, pomaga v ljubezni, pošilja točo nad polje, ubija živino ali pa jo obvaruje pred škodo, kakor je pač kdo z njim v prijateljstvu (Terseglav, o. d.).

Na slovenskem ozemlju so se razmnožili čarovniški procesi posebno v XVII. stoletju na Štajerskem in na Notranjskem. Valvasor poroča, da je v cerkniški okolici posebno mnogo čarovnic in da jih vsako leto veliko na grmado posade. Na zemljevidu cerkniškega jezera je nad goro Slivnico (berg Sliuenza), kjer je pri »ungewitter loch« označen »hexen zu sammenkhunff«, narisal 7 čarovnic. Dve jezditu na kozlih, ostale na burkljah. Tudi po Dolenjskem je bila vera v čaravnice bolj ukoreninjena kakor na Gorenjskem. Sam sem imel pred nekaj leti kot član etnografske ekipe priliko videti, kako je v šentjernejski okolici še živo to praznoverje. E. Ceve domneva, da predstavlja na sloveči freski Sv. Nedelje iz l. 1460 v Crngrobu upodobljena žena s piskrom morda čaravnico, ki dela točo (Slovenski etnograf III-IV, str. 183).

Kakšne posebne čarovniške gonje v loškem gospostvu verjetno ni bilo. O čarovništvu in procesih v Loki nimamo veliko gradiva; največ podatkov o tem je v Dimitzevih razpravah, ki so služile tudi Tavčarju kot viri za njegovo zgodbo o visoški čaravnici. Tu je omenjen proces iz l. 1645, ki je v sorodstvu s čarovništvom. Lovre Raznožnik je s svojimi tovariši kradel

posvečene hostije po cerkvah in jih za drag denar prodajal goriškemu Judu. Priznal je na natezalnici. Kraja hostij, ki naj bi služile kot sredstvo za pospešitev poroda, se navaja tudi v letu 1654, vendar končni izid procesa ni znan. L. 1651 je bil v Loki zaradi čarovništva in vražarstva proces zoper Anico Burnik (Wurnikhin), 18. maja 1652 pa je bila obsojena na smrt na grmadi Anica Wudlin. Oproščena čarovništva je bila leta 1676 Margareta Schettko (Žitko), ki je zagovarjala ljudi in se izdajala za deseto sestro. (Dimitz, Mittheilungen 1862, str. 73).

Čarovnice se zbirajo na Slivnici ob Cerkniškem jezernu. (Po sliki v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske 1689)

Fr. Kos pa poroča v svojih Doneskih, iz katerih je nabiral tudi Tavčar zgodovinsko gradivo za svoj roman, v zvezi s čarovništvom samo o neki Katarini Benedičičevi. Bila je obsojena na globo, ker je hotela uporabiti posvečeno hostijo v čarovniške namene (Kos, Doneski, str. 230, št. 393. Na Četeni ravani se še danes spominjajo vraže, da se odpirajo vsa vrata in zapahi onemu, kdor nosi v pesti stisnjeno posvečeno hostijo.) Na loškem ozemlju ni v izročilu poznana tudi nobena čarovniška gora. Leta 1582 pa so v Salzburgu ob čarovniškem procesu proti velikemu učenjaku, pravoslavnemu znanstveniku in pisatelju dr. Martinu Peggerju (Pegius) — po rodu Kranjcu iz Polhovega Gradca — našli pri hišni preiskavi čarovniške spise, kjer se navaja kot shajališče čarovnic tudi gora sv. Lovrenca na Kranjskem (Byloff, Quellen zur deutschen Volkskunde VI). Morda je tu mišljen Sv. Lovrenc v loških hribih. V ilustracijo, kako se je ohranilo čarovništvo v ljudskem spominu po naših krajih, naj sledi tu kot primer gradivo, ki je bilo zbrano po zadnji vojni v vaseh na pobočju gorske verige Gabrška gora—Stari vrh—Blegaš na poljanski in selški strani. Ti kraji so mi поблиže znani in zaradi odmakljenosti od sveta polni pristnega ljudskega izročila.

Narečni izraz za čarovnico je v poljanskem dialektu »comparnea« in »couparnca«, po selško »cuoprnc«. Ker pa je vera vanje preminula, služi ta izraz danes samo še kot psovka.

V vsaki fari je nekaj bab, ki so coprnice in delajo škodo sosedom. Kdor jih hoče spoznati, mora na božični večer pomesti hišo od vrat proti kotu — ravno narobe kot se pometa ponavadi — in pri polnočnici med povzdigovanjem bo videl vse coprnice nazaj obrnjene. (Krivo brdo.)

Coprnica se lahko spremeni v veterni vrtinec, ki dviga v zrak prah na cesti, seno na travniku ali listje v gozdu. V tak vrtinec je treba vreči nož z vrezanim monogramom IHS. — Ko je Gošarjev Tinač iz Žetine romal na

Višarje, mu je neki mož zaupal, da bi rad poznal tistega, ki je vrgel takšen nož v nek zračni vrtinec in zabodel ravno njegovo ženo, ki je bila coprnica. (Gorenja Žetina.)

Če coprnica hoče leteti pod oblake, se namaže s posebno mastjo, sede na metlo in pravi: »Šviga-švaga, zdej griem čez hribe u gòrie!« (Četena ravan.)

Iz las delajo coprnice točo in dostikrat se najde sredi zrna toče zvit ženski las. (Martinj vrh.)

Ko delajo coprnice točo, se sliši, kako »oblok ure«, in tedaj je treba neutegoma »oblok zvoniti«, najprej s srednjim, nato z malim in slednjič z velikim zvonom. (Tako menda najbolj učinkuje, ker v tem zapovrstju zvone na tri božične večere!) Če vre v neposredni bližini, zvone ponekod z dvema zvonovoma hkrati. Zvonenje zelo odganja hudo uro in videli so coprnico, ki je v oblakih nad Blegašem delala točo in tarnala, ker je v Javorjih »oblok« zvonilo: »Na muarem neč narest: kukar se parpraum, me tist javarski brenčurji (zvonovi) preženua!« (Javorje.)

Kadar je »oblok« vrel, so nekdam dali v črep (ubit železen pečni lonec) žerjavico, nanjo vrgli kadilo ter vejice cvetonedeljske butare. Nato so kadili skozi vas proti najbližji njivi, govoreč neprestano: »Svietu, svietu, čez use svietu!« (Četena ravan.)

Pomaga tudi žgati na ognjišču šibe iz butare in na hišnem pragu kropiti s »kralova voda« (blagoslovljena na Treh kraljev dan). Najbolje pa je »coprnice sezuvati« to je streljati v oblake s puško ali še bolje z možnarjem, ki so ga napolnili z blagoslovljenim smodnikom in zarjavelimi žebli. Ustreliti je bilo treba trikrat. — Krivar je streljal vedno ob vsaki hudi uri. Nameri se mu enkrat, da ob prvem strelu prileti iz oblakov coprnični čevelj in pade za Rovtom na tla. Ob drugem strelu pade še drugi čevelj, a po tretjem strelu pade na tla sama coprnica. Bile so jo same strgane cunje, polne starih čevljarskih žebeljev. (Krivo brdo.)

Ko »oblok« vre, pomaga tudi zagovor. Karlovka pod Blegašem (prim. Tavčar: V Karlovci!) je znala to reč. Nekoč je bila ravno med žanjicami na njivi, ko se je začelo pripravljati k hudi uri. Stekla je v grm, da bi je drugi ne gledali. Z eno roko je dvignila krilo čez glavo, z drugo pa je delala križe proti grozečim oblakom in govorila zarotitve, katerih za nič na svetu ni hotela nikomur izdati. (Malenski vrh.)

Ko so coprniki pripravljali točo nad Koprivnikom in Črnim kalom, da bi jo stresli na Žetino, jih je kmet Markuša (ki je imel črne bukve in je v ris hodil) znal dobro ugnati: tako jih je zagovoril iz črnih bukve, da so vso točo morali stresti na eno samo pusto njivo na Vrtači pod Koprivnikom. Ta njiva je bila zaradi pašnika okrog in okrog visoko ograjena in toče se je nasulo zvrhano mero, da se je posipala celo preko plotu. Pa vsa krvava je bila, ker je coprniki niso smeli nikamor drugam spustiti in so jo tako strašno držali, da jim je kri tekla izza nohtov. (Gorenja Žetina.)

Nekdaj so verjeli, da morejo tudi študentje-črnošolci narediti točo. »Saj zmerom le takrat gre, kadar imajo črnošolci vakance!« so dejali. — V nedeljo, ko so šli vsi domači v cerkev k maši in je črnošolec ostal sam doma, je med mašo postavil na mizo škaf vode in poleg njega nasul smodnika. Dobro je zaprl vrata in okna ter zamašil vse špranje, nato pa prižgal smodnik. Goreči smodnik je potegnil vodo iz škafa in pod strop se je vlekla megla; za pečjo je začelo grmeti in po hiši je zarožljala toča. Hiteti je

moral, da je nato znosil vso točo iz hiše, predno so se vrnili domači iz cerkve. Če bi ne bil dobro zadelal vseh špranj, bi se toča bila potegnila ven in potolkla devet fara naokrog. (Javorje.)

Coprnice so rade molzle krave svojih sosedov ali pa so nagajale, da se jim »upin« ni hotel narediti. Tako je Kopišarica na Križih ob enajsti uri zvečer vrgla vrvi preko stropnega tramu v svoji hiši, vlekla za doli viseča konca kakor pri molži in zraven venomer govorila: »Od usájke hiše ana kapleca! Od usájke...« — Kadar je »upin« (surovo maslo) naredila, je »pinuc« (pinjeno mleko) nazaj v pinjo vlila in znova naredila lepo štruco surovega masla. Soseđa Mešič in Mežnar se nista mogla načuditi, ker sta bila kljub večjemu številu krav skoraj brez mleka, a Kopišarica je imela eno samo kravo in je kar naprej »upin« delala. Za to početje ji je služil neki papir, katerega je skrbno hranila in skrivala pred ljudmi. Nekoč, ko je imela čevljarja v šteri, je naredila »upin« s pomočjo papirja pa ga je po opravljenem copranju pozabila skriti. Čevljar ga je odnesel in še sam doma poskusil z njim srečo pri pinji. Komaj je pričel, stopi v hišo možic z rdečo kapico na glavi, pokaže čevljarju črne bukvice in pravi: »Se uš pa mougu u tiele bukuce zapisat, če uš tou na ta suarta upin dilat!« Čevljar pa zgrabi pinjo in tisti papir pa trešči vse skupaj v možica: »Piš me u ret ti n pa toje bukuce!« (Malenski vrh.)

Pravijo, da je coprnica na posebne kvaterne dni pripravljala (sukala, žehlala in prala) posebno tenak hodnični sukanec in tega potem napeljevala do hlevov, kjer je hotela kravam mleko vzeti. Nekega gostača pri Sv. Tomažu v Selški dolini so sosedje obdolžili, da jim molze krave na ta način; ker je pogosto nesel maslo prodat v Loko. Ko se je neko poletno jutro dvignila megla, so se s hriba, kjer je stala njegova bajta, videle na vse strani napejljane tanke svetle niti. Seveda je bila to le od megle orošena in zato v soncu svetleča se pajčevina. Ko so sosedje to opazili, so prirohneli nadenj in precej se je moral preseliti v drug kraj. V resnici pa je ta gostač v Loki prodajal maslo in kupoval otrobe in z njim dobro krmil svoji dve kravici, da sta dajali dosti mleka. Sosedje pa so pasli svoje mršave krave po neki pustij gmajni in mleka ni moglo biti kaj prida. (Krivo brdo.)

Gošarjev Tinač iz Žetine je izvedel pri »golcarjih« na Jelovici, da je bil nekoč med njimi drvar, ki je vsako opoldne zasadil sekiro v parobek in povlekel za toporišče kakor bi molzel. Menda mu je res priteklo mleko v podstavljeno skledico. Vsako kravo v okolici je lahko pomolzel tako iz daljave, razen tiste, kateri so še kot junici na veliki četrtek dali jesti šipkovih jagod, ki so morale biti nabrane med šmarnimi mašami (15. avgusta do 8. septembra) in blagoslovljene na Cvetno nedeljo. (Gorenja Žetina.)

Da niso coprnice mogle vzeti kravam mleka, so jih na sv. Matije dan (24. februarja), na veliki četrtek in na Jurjevo (24. aprila) še pred sončnim vzhodom okadili s kadihom, deli butare in z rožami, katere so navadno blagoslavljali na Telovo. To so dali v črep z žerjavico in vsaki kravi posebej okadili vime. (Dolenčice.)

Ponekod so kadili zoper coprnice samo na Matijevo. Na Četeni ravani so postavili črep kar sredi hleva in so tako dolgo metali na žerjavico špajko (močno dišeče, na Telovo blagoslovljeno cvetje), da je bil ves hlev zavit v dim. Na žerjavico so vrgli v Malenskem vrhu, kjer so kadili le na veliki četrtek, vsak drugi roček, s katerim je povezana cvetnonedeljska butara.

Vseh zato niso pobrali z butare, da se ne bi razsula, ker jo je treba potem dati na vrh najvišjega drevesa blizu hiše, da varuje dom pred strelo. Na žerjavico so dali tudi brinje, bodičje, bršljan in pušpan, ponekod še vrbine mačice, s katerimi so krasili butare.

Coprnški ljudje so delali dosti škode s tem, da so zavdali živini. Na pokopališču so izgrebli mrtvaško kost in jo zakopali v hlevu, navadno pod prag ali pod jasli. Nato je v takem hlevu živina pričela »zahajati« (bolehati in poginjati). (Javorje.)

Kmetu Škrobu v Martinj vrhu je vsako leto »zašlo« po eno govedo. Prišel je mimo neki berač in ukazal kopati pod jasli. Našli so z dlako povite kosti. Poslej je bila živina pri Škrobu zdrava.

Če so bile pod hlevskim pragom zakopane bele kosti ali kurja jajca, je bilo živini zavdano. Prav tako je bilo zavdano pri hiši, kjer se mož in žena »nista mogla« in namerilo se je včasih, da je nesrečna žena prekopala hišni prag, da bi odstranila vzrok nesoglasja z možem. (Krivo brdo.)

Pri kmetu Zamudi v Dolenčicah je strašno »zahajala« živina. Neki »plašar« je gospodarju povedal, da mora biti zavdano. Kopal je v velik kup gnoj v hlevu in privlekel na dan sedem lepo na vrvico nabranih telečjih ušes. (Podaril mu jih je bil mesar in sam jih je malo prej naskrivaj zagrebel v gnoj, ker je vedel, da bo dobro plačan za svoje odkritje.)

Velikemu kmetu Jelarju na Mlaki je začela nenadoma poginjati živina, kar sta zvedela in sklenila izkoristiti dva »plašarja«. Prvi gre v gozdlič nad Jelarjevim sosedom Tomincem, drugi pa k Jelarju v hlev, skoplje pod prag jamico, razbela železno konico in jo tišči v to jamico. V gošči skriti »plašar« prične tedaj tuliti: »Parjejni! Parjejni!« Ker je nekaj prej Tominec s košem na rami bil odšel v gozd, je bil Jelar uverjen, da mu je on zavdal ter da sedaj čuti razbeljeno železo in kriči. Poslej je vladalo med sosedoma smrtno sovraštvo. »plašar« pa je dobil žganja in klobas, kar je moral seveda deliti s svojim »komaratom«.

Hujšo moč kakor mrtvaška kost ima neka kost v glavi črnega mačka, ki pa ne sme imeti niti ene bele dlake. Človeka namreč naredi nevidnega. Na samotnem kraju je treba izkopati jamo, v njej zakuriti in skuhati takega mačka. Med kuhanjem je treba močno pokati z bičem, sicer pride hudič. — Dva sta nekoč skuhala takega mačka in nato izbirala kosti. Zmenila sta se, da bo tistemu, ki bo našel in prijel čarovno kost, drugi moral takoj povedati, da ga več ne vidi. Eden kost res najde in postane neviden, a drugi je kljub temu trdil, da ga še zmerom vidi. Oni izpusti kost, a lažnik jo takoj popade in seveda neviden izgine. Poslej je jedel samo pri cesarski mizi, ne da bi ga kdo videl. Ko so po kancelijah štel denar, je prišel in ga nevidno pobasal v svoj žep. (Četena ravan.)

Kdor je imel črne bukve, je v stiski lahko poklical hudiča na pomoč. A paziti je moral, da je določene molitvice prebral predno je hudič pozvočkljal, sicer ga ni bilo več moč spraviti nazaj. Tako je Krivarjev sedmošolec komaj komaj uhitel z branjem, kajti vragov je že vse črno sedelo na hruški pred hišo in iz vsake pečnice v hiši jih je kukalo po devet. Hruška pred hišo se je potem takoj posušila. (Krivo brdo.)

Kmet Malšen je šel k nedeljski maši, a hlapec je varoval. Sredi maše se kmet spomni, da je v hiši na mizi pozabil črne bukve. Takoj teče na vso moč domov. Hlapec je sedel za mizo in bral iz črnih bukev, vragov pa

je bilo že vse polno okrog hiše in gospodar je koj videl, da bo hlapec moral z njimi, če mu ne pomore zvijača. Gre torej v gorenjo hišo in zakliče vragom: Dva mernika makovih zrn bom stresel skozi okno na vrt. Če boste vse pobrali prej, predno bom prišel jaz doli, bova oba s hlapcem vaša!« Vsul je mak in ga je, kolikor je bilo mogoče, razkropil na vse strani —, a ko je prišel po stopnicah doli in stopil pred hišo, so imeli hudiči vendarle že vsega zbranega. Le tri makova zrnca, ki so bila ostala Malšenu za nohtom palca, so bili zgrešili. Ko jim je pokazal ta tri zrna, so jo vragi pobrisali z dolgim nosom. Malšen pa je Kolomonove bukve vrgel v peč. (Dolenčice.)

S pomočjo coprnije je hotel neki cigan-coprnik dobiti lepo in premožno kmečko dekle za ženo. Ko jo je zasnubil, so ga odbili; nato je prosil, naj mu dajo v spomin vsaj en las z njene glave, če mu že nje same nočejo dati. Domači so bili previdni. Potegnili so tenko žimo iz sita in mu jo dali. Cigan je šel takoj coprat s tistim »lasom« v prepričanju, da je z dekletove glave. Pa joj, prejoj! Namesto deklice se je za njim prikotalilo — sito. (Martinj vrh.)